

1

TER INLEIDING: AANLEIDING, VRAAGSTELLING, AANPAK, VERANTWOORDING

1.1 Geloof in de politiek

Dit onderzoek gaat over de omgang van de Nederlandse politiek met geloof en religie. Hoewel het veel gehoorde adagium luidt dat geloof een privékwesitie is waar staat en politiek zich zoveel mogelijk bij weg moeten houden, heeft de Nederlandse politiek de eerste twee decennia van deze eeuw vaak en uitgebreid over geloofszaken gesproken. Religieuze gebruiken of kledingvoorschriften en door godsdienst geïnspireerde minderheidsstandpunten wisten de laatste jaren keer op keer de gemoederen bezig te houden. Vaak ging dat over kwesties die ophef veroorzaakten, bijvoorbeeld naar aanleiding van uitspraken van imams en voormannen van bevindelijk christelijke kerken over homoseksualiteit. Maar in veel gevallen waren ook beoogde wetswijzigingen de aanleiding van politieke disputen over de plek van religie in onze samenleving in het algemeen en de politiek in het bijzonder.

Hier lijkt sprake van een vreemde paradox. Terwijl de verwachting was dat religie langzaamaan uit onze samenleving ging verdwijnen, of in ieder geval naar de marge zou verplaatsen, heeft religie juist vaker tot discussie geleid. Een verwijzing naar de vrijheid van

godsdienst is niet voldoende meer om te tolereren wat in de ogen van een seculiere meerderheid als afwijkend wordt beschouwd. Wat voorheen zo vanzelfsprekend leek, blijkt nu verwarrend en gecompliceerd. Wat is er veranderd?

1.2 Secularisering, of beter: deïstitutionalisering en privatisering van geloof

Is secularisering een plausibele verklaring voor het scherpe debat over de plaats van religie in het publieke domein dat in Nederland plaatsvindt?

De sociologen Émile Durkheim en Max Weber worden gezien als de *founding fathers* van de zogenoemde seculariseringstheorie. De Franse socioloog Durkheim (1858-1917) was de meest genuanceerde van de twee. Hij meende dat religie altijd zal blijven bestaan omdat zij een maatschappelijke functie vervult, bijvoorbeeld voor het creëren van sociale cohesie en de vorming van een collectieve identiteit. Maar hij sprak wel de verwachting uit dat het karakter van religie en de wijze waarop mensen religie beleven veranderen met de voortschrijding van de modernisering.¹

De Duitse socioloog Weber (1864-1920) ging een stap verder; hij voorspelde dat door modernisering en rationalisering religie onherroepelijk in de verdrukking zou komen.² Aan het einde van zijn beroemde rede *Wissenschaft als Beruf* concludeert hij: 'Door de rationalisering en intellectualisering, maar vooral door de onttovering van de wereld, bestaat het lot van onze tijd hierin dat juist de diepste en subliemste waarden uit de openbaarheid zijn verdwenen, en zich hebben teruggetrokken in een onwerelds rijk van mystiek leven of in de broederlijkheid van directe betrekkingen van individuen onder elkaar.'³

Het denkwerk van Durkheim en Weber is door tal van auteurs uitgewerkt in een centrale these die kortweg stelt dat modernise-

1 Van de Donk en Plum 2006, p. 28-29.

2 Weber 2012, p. 19.

3 Idem, p. 39.

ring leidt tot een afname van religiositeit⁴: het aantal mensen dat in moderne westerse samenlevingen een religie aanhangt neemt af en daarmee worden die samenlevingen meer seculier. Net als in tal van andere Westerse landen is ook in Nederland vanaf de jaren 1960 sprake van een sterke ontkerkelijkking en – in minder mate – een afname van geloof. Op basis van representatieve enquêtes en de officiële opgaven van de ledentallen door de kerken blijkt onmiskenbaar dat Nederland minder kerkelijk is geworden: zowel het lidmaatschap als ook het kerkbezoek zijn in een halve eeuw flink afgenomen. In een overzichtsstudie over godsdienstbeleving in Nederland begint onderzoeker De Hart de paragraaf waarin hij de kerkelijkheid nader onder de loep neemt alvast met de kernachtige conclusie die de cijfers later zullen onderbouwen: ‘Er kan gesproken worden van een gestage inkrimping qua ledental, kerkgang, deelname aan kerkelijke rituelen, het aantal kerkgebouwen en kerkelijke gemeenschappen, de rekrutering van professionals.’⁵

In een notendop: in 1966 was nog twee op de drie Nederlanders lid van een kerkgenootschap. Daarbij vormde de Rooms-Katholieke kerk (RKK) het grootste genootschap, gevolgd door de Hervormde Kerk en Gereformeerde Kerken die sinds 2003 samen met de Lutherse kerk zijn gefuseerd tot de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Veertig jaar later is de betrokkenheid bij een kerk via een lidmaatschap bijna gehalveerd. In 2006 was nog geen veertig procent van de Nederlanders lid van een kerkgenootschap. Vooral de katholieke kerk heeft te maken gehad met een dramatische afname (-54%), hoewel van de PKN niet bepaald kan worden gezegd dat ze die wist te beperken (-44%).⁶

Het kerkbezoek laat een nog grotere terugval zien. In 1960 zei een op de twee Nederlanders dat hij of zij bijna iedere week op

4 Van de Donk en Plum 2006 (p. 29) noemen: Wilson (Religion in Secular Society, 1966), Berger (The Sacred Canopy, 1967) en Martin (The Religious and the Secular, 1969).

5 De Hart 2014, p. 32.

6 De Hart 2013, p. 43-45.

zondagochtend een kerkdienst bezoekt. Via 31 procent in 1979 en 21 procent in 1996 nam dat af tot 16 procent in 2006, een afname van 68% in minder dan veertig jaar tijd. Ook alle overige categorieën (soms, hoogst enkele keer, helemaal niet) laten een stijging zien.⁷

Als de kerkelijke betrokkenheid zo sterk is teruggelopen, is het niet onlogisch te verwachten dat ook de geloofsbeleving sterk is veranderd. De Hart onderscheidt vier geloofsposities. ‘Theïsten’ geloven in God, ‘ietsisten’ in een hogere macht. Zij die zeggen geen uitspraak te kunnen doen over het bestaan van God heten ‘agnosten’, terwijl degenen die zeker weten dat God niet bestaan zichzelf ‘atheïst’ kunnen noemen. Vanuit deze categorisering is een duidelijke verschuiving zichtbaar. Het aantal mensen dat zegt in God te geloven is in veertig jaar tijd bijna gehalveerd (van 47 naar 24%). Daar staat tegenover dat de hoeveelheid mensen die zeggen in ‘een hogere macht’ te geloven of ervoor terugdeinzen om daar uitspraken over te doen aanzienlijk is toegenomen (ietsisten van 31 naar 36%, agnosten van 16 naar 26%). Het percentage atheïsten is meer dan verdubbeld, maar blijft met 14 procent in 2006 de kleinste categorie.⁸

Die verandering in geloof vertaalt zich in toenemende twijfel over ‘officiële’ leerstellingen. De stellingen dat Jezus de zoon van God is, dat er leven na de dood is en de Bijbel het woord van God werd in 1966 nog door ruim vijftig procent van de respondenten ondersteund. Veertig jaar later is die steun afgekalfd tot veertig procent voor de eerste twee stellingen en 24 procent voor de laatste stelling. De afname in het geloof in leerstellingen resulteert vooral in een toename van de tussenposities. Dat minder mensen Jezus met zekerheid de zoon van God noemen, heeft maar voor een lichte stijging gezorgd van mensen die zeggen dat Jezus helemaal niet heeft bestaan en slechts een legende is (van 8 naar 13 procent). Meer mensen zijn Jezus gaan zien als een bijzonder mens met buitengewone gaven.

7 De Hart 2013, p. 43.

8 De Hart 2013, p. 51.

De stelling dat er leven na de dood is laat zowel een daling zien in het aantal mensen dat zeker weet dat dat wel en dat zeker weet dat dat niet zo is. De groep mensen die bij deze stelling aangeeft het niet zeker te weten, steeg in veertig jaar tijd van 8 naar 31 procent. Alleen de afname in steun voor de stelling dat de Bijbel het woord van God is, heeft ook geresulteerd in een flinke toename van mensen die zeggen zeker te weten dat dat niet het geval is (van 27 naar 42 procent). Het aantal mensen dat stelt dat de Bijbel ‘in bepaalde zin’ het woord van God vormt, verdubbelde van 13 naar 27 procent.⁹

Op basis van de ‘God in Nederland-onderzoeken’ heeft De Hart voor deze ontwikkeling de term ‘modularisering van de traditie’ gemunt: ‘per stuk wordt soms nog tamelijk massaal geloof gehecht aan geloofsonderdelen, maar er zijn maar weinig Nederlanders die het volledige pakket voor hun rekening willen nemen.’¹⁰ Het geloof is voor velen een persoonlijke invuloefening geworden; mensen bepalen zelf – buiten het instituut kerk om – wat zij wel of niet (wensen te) geloven. De persoonlijke ervaring, het meemaken van inspirerende gebeurtenissen (het voelen) is belangrijker geworden dan de religieuze kennis, de catechese (het weten).

Er zijn dus heel wat meer gelovigen dan kerkleden en zeker kerkgangers; mensen hebben steeds minder het instituut van de kerk nodig om invulling te geven aan hun persoonlijke geloofsbeleving. Veel buitenkerkelijken blijken daarbij moeite te hebben met het woord ‘religieus’. In Westerse samenlevingen wordt religie geassocieerd met een collectieve identiteit en sociale relaties, het onderschrijven van geloofswaarheden, banden met een levensbeschouwelijke gemeenschap en georganiseerde rituelen en praktijken. Religie blijkt vooral ook negatieve connotaties op te roepen, zoals dogmatisme, fundamentalisme, autoritaire relaties, schijnheiligheid, sektarisme, polarisatie.

9 De Hart 2013, p. 51. e.v.

10 De Hart 2013, p. 56.